

POROZVODOVÉ USPOŘÁDÁNÍ

souborný článek

Josef Pavlát

Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN
Praha

Kontaktní adresa:

PhDr. Josef Pavlát, Ph.D.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN
Ke Karlovu 11
128 08 Praha 2
e-mail: jpav@lf1.cuni.cz

SOUHRN

Pavlát J. Porozvodové uspořádání

Uspořádat porozvodovou péči o děti je obvykle nejnáročnější a nejdůležitější úkol, před nímž stojí rozvádějící se rodiče. Názory na to, jak má být porozvodová péče uspořádána, se v čase měnily. Lze rozlišit tři hlavní uspořádání: výhradní péči matky a „navštěvujícího“ otce, péči otce s „navštěvující“ matkou a společnou (střídavou péči), kdy dítě pobývá střídavě v péči matky a otce. Nejčastěji volené uspořádání je výlučná péče matky (u nás v roce 2010 87 % dětí). Nicméně děti velmi často mají malý či žádný kontakt s otcem. Vzrůstá popularita společné péče. Diskuse této formy porozvodového uspořádání je velmi živá. Pro střídavou péči mluví skutečnost, že pro dítě je důležité, aby i po rozvodu mělo možnost zažívat pokračující vztah a péči obou rodičů. Problém spojený se střídavou péčí je menší stabilita prostředí. Tento institut přináší dětem obtíže, pokud se nezakládá na dohodě rodičů a je nařízen soudem. V zájmu dětí je porozvodové uspořádání, které minimalizuje konflikty mezi rodiči. Je vždy třeba každý případ posuzovat individuálně, vyvarovat se jakékoli předpojatosti pro tu či onu možnost.

Klíčová slova: rozvod, porozvodové uspořádání, rodičovský konflikt, narušování návštěv dětí, rodičovské porozvodové plány.

SUMMARY

Pavlát J. After divorce arrangement

To arrange after divorce care for children is most demanding and important task for divorcing parents. Opinions about how to best arrange the afterdivorce care for children changed in course of time. There are three main arrangements: sole custody of mother and „visiting“ father, sole custody of father and „visiting“ mother and joint custody. Most frequent choice is sole custody of mother (in our country in 2010 87% of children). Nevertheless children very often have limited or no contact with father. Popularity of joint custody is growing. Discussion of this option of postdivorce arrangement is very lively. Advantage of this arrangement is involvement and care of both parents even after divorce. Problem of this arrangement is smaller stability of environment. This institution causes problems to children in case when not based on agreement of both parents but ordered by court. In best interest of children is the postdivorce arrangement which minimalizes parental conflicts. It is necessary to explore every case individually and avoid any preoccupation for any possible arrangement.

Key words: divorce, after divorce arrangement, parental conflict, child visitation interference, parenting plan.

ÚVOD

Uspořádat porozvodovou péči o děti je obvykle nejnáročnější a nejdůležitější úkol, před nímž stojí rozvádějící se rodiče. Zdravé rodičovské osobnosti dokážou jednat konstruktivně – na uspořádání péče se dohodnou a soud pak jen jejich dohodu svým rozsudkem stvrdí. Mezi rozvádějícími se je nicméně asi dvacet procent rodičů, kteří k dohodě nedospějí. Je pak na soudu, aby rozhodl, do jaké formy péče budou děti svěřeny.

USPOŘÁDÁNÍ POROZVODOVÉ PÉČE

Názory na to, jak má být porozvodová péče uspořádána, se v čase měnily. Pod dominujícím vlivem psychoanalytické teorie a zjištění o zhoubnosti odloučení od matky, jak je přinesly poválečné studie René Spitze, po větší část minulého století platilo za nepochybné, že zejména malé děti mají být svěřovány do péče matky. Otec neměl velkou naději, že dítě bude svěřeno do jeho péče – na něm bylo, aby respektoval „nezastupitelnou roli matky“.

Od poloviny sedmdesátých let se nicméně předpokládá, že matka je vhodnějším a lepším opatrovníkem dítěte, začal považovat za „sexistický“. Rozhodnutí o opatrovnictví se mělo týkat výhradně schopností starat se o dítě, a ne pohlaví rodiče. Tento koncept se stal známým jako *presumpce „pro dítě to nejlepší“*. Od konce sedmdesátých a začátku osmdesátých let (u nás od konce devadesátých let) vzrůstá ve světě popularita společné péče. Ustanovení jednoho rodiče jediným opatrovníkem a druhého pouhým návštěvníkem se začalo považovat za nerovnoprávné. Společná péče měla představovat spravedlivější rozdělení zodpovědnosti o dítě a času s ním stráveného. Toto opatření však způsobilo, že se konečně rozhodnutí o porozvodové péči stalo těžko předvídatelným a značně nejistým.

Problém spojený s posouzením toho, co je v nejlepším zájmu dítěte, je především v tom, že situace, kdy jsou oba rodiče rovnocennými kandidáty na rezidenčního rodiče, vede často ke snaze jevit se jako lepší pečovatel na úkor druhého rodiče. Každý z obou rodičů se může snažit „vyhrát“ péči o dítě a může používat a často používá prostředky, které paradoxně přímo či nepřímo dítě poškozují (popouzení dítěte, poškozování druhého rodiče).

Rodiče, aby zlepšili své šance na vítězství v soudním sporu, začali své děti také mnohem častěji programovat a popouzet. Na scéně se vynořil „syndrom zavrženého rodiče“, problematický a kritizovaný koncept, který nicméně svou popularitou dokládá, jak dramaticky jsou opatrovnícké soudní spory a jejich důsledky vnímány. Studie sledující prosperitu dětí^{1,2} považují rozvodové a porozvodové spory za hlavní indikátor špatné adaptace a přesvědčivě dokládají jejich negativní dopad na zdraví a prosperitu zúčastněných dětí.

Je zřejmé, že snahy o „zrovnoprávnění“ mužů vedou k paradoxním výsledkům: soudní spory vedou k těžkému postižení všech zúčastněných stran včetně dětí. Coates³ ve své studii 10 000 rozvodů našel 35 % případů, kdy alespoň jeden z rodičů druhého nenávidí a je motivován k porozvodovému boji. Asi 50 % rodičů je po rozvodu rozhněváno svou finanční situací. Ze sporů o svěřeni

do péče se rodí hostilita.⁴ Prospěch dítěte je ohrožen jeho popouzením a manipulacemi.

Posoudit, jaké uspořádání je v nejlepším zájmu dítěte, je obtížné – v situaci řetězících se sporů mezi rodiči je mnohdy takřka nemožné udělat si spolehlivý a jednoznačný úsudek o poměrech mezi rodiči a vztazích s dítětem (dětmi) a zvolit porozvodové uspořádání, v němž bude dítě nejlépe prosperovat.

Lze rozlišit tři hlavní uspořádání: výhradní péči matky a „navštěvujícího“ otce, péči otce s „navštěvující“ matkou a společnou (střídavou péči), kdy dítě pobývá střídavě v péči matky a otce. U nás byl institut společné a střídavé péče zaveden v roce 1998. V minulosti byly děti rozhodnutím soudu svěřovány do péče matky ve více než devadesáti procentech případů a na této skutečnosti se mnoho nezměnilo ani po roce 1998. Až v roce 2002 bylo do péče matky svěřeno méně než devadesát procent dětí (89,38 %). Do péče otce bylo v témže roce svěřeno 7,99 % dětí, do střídavé péče pak 2,14 % dětí. V roce 2010 bylo do péče matek svěřeno 87 % dětí, do péče otce 7,8 % dětí a do střídavé péče 5,2 % dětí. Institut střídavé péče je tedy u nás uplatňován jen výjimečně, podíl dětí ve střídavé péči roste pomalu.

V těch státech USA, kde byl institut střídavé péče zaveden na počátku osmdesátých let, byl podíl případů, kdy děti byly svěřeny do střídavé péče rodičů, znatelně vyšší než ve státech, kde byl tento institut zaveden později (12 až 27 %).⁵ Obvykle to bylo v případech otců s vyšší úrovní vzdělání a příjmů.

Při rozhodování o tom, jaké uspořádání zvolit, je třeba brát v úvahu následující skutečnosti:

- Vzájemný vztah dětí a rodičů. U malých dětí se doporučuje svěřit dítě do péče primárního pečovatele, tedy rodiče, který až dosud zajišťuje většinu denní péče. Primární pečovatel je pro dítě hlavní vztahnou postavou, mezi jím a tímto rodičem existuje v příznivém případě pevná vazba (přilnutí – attachment). Vzájemná pevná vazba primárního pečovatele a dítěte je jedním z hlavních nezbytných podmínek jeho dalšího příznivého vývoje. Přestože mezi zastánci střídavé péče se můžeme setkat s názorem, že i dítě mladší tří let lze svěřit do střídavé péče, nemá tento názor oporu v literatuře.⁶ Primárním pečovatelem je zpravidla matka. Kvalitu vztahu dítěte s rodiči jako důležitý faktor v rozhodnutí svěřit dítě do péče toho či onoho rodiče je třeba zvláště pozorně posoudit v období, kdy již dítě má vybudovanou vazbu s oběma rodiči. Tak je tomu přibližně ve věku tří let.
- Schopnost rodiče poskytnout dítěti adekvátní péči. Zde je třeba vzít v úvahu zdravotní stav rodiče, eventuelní zneužívání návykových látek, jeho zkušenost a dovednost v péči o děti, je třeba zvážit překážky adekvátní péče, možnost jejího zanedbání a podobně. Důležité jsou i materiální předpoklady, jako je stav domácnosti, v níž bude dítě vyrůstat, ekonomické možnosti rodiče.
- Životní styl rodiče, adekvátnost jeho chování. Je zvláště žádoucí, aby rodič, jemuž je dítě svěřeno, měl zázemí ve své širší rodině, aby u něj byla záruka, že nebude mařit styky s nerezidenčním rodičem a členy jeho rodiny, aby byl adekvátně sociálně a pracovní adaptovaný. Pří-

znivou okolností je, když dítě nebude nuceno změnit dosud navštěvovanou školu (školu), neztratí kontakt s komunitou, v níž dosud vyrůstalo.

- **Přání dítěte.** Není všeobecná shoda v tom, do jaké míry a jak s ohledem na věk dítěte přikládat váhu přání dítěte. Dítě nemusí být s to dostatečně dobře posoudit všechny relevantní okolnosti, eventuálně preferuje rodiče, který je benevolentnější, může být jedním z rodičů ve svém přání manipulováno. Přání starších dětí je obvykle přikládána větší váha, ty také zpravidla jsou s to své přání lépe zdůvodnit.

Nejčastěji volené uspořádání je výlučná péče matky (u nás v roce 2010 87 % dětí). Otcí je v tomto uspořádání dáno právo s dítětem se stýkat v rozsahu, o kterém rozhodne soud. Nicméně děti velmi často mají malý či žádný kontakt s otcem. Velmi často nejsou respektovány rozvodové soudní rozsudky. Tak například Kressel⁷ odhaduje, že asi 40 % matek s dětmi svěřenými do výchovy odpírá otcům návštěvy dětí, aby ho potrestaly. Arditti⁸ sděluje, že z jeho vzorku 125 rozvedených otců 50 % referovalo o narušování návštěv dětí jejich matkami. Snow⁹ uvádí, že rozvod rodičů postihuje v USA každý rok asi jeden milion dětí a že během dvou let po rozvodu asi 50 % dětí má kontakt se svým otcem méně než dvakrát za rok. Poslední studie Spruijta¹⁰ shledala, že po rozvodu nemá 20 % dětí žádný kontakt s druhým rodičem.

Příčinami této situace se zabýval Dudley.¹¹ Z jeho vzorku 80 rozvedených otců, kteří se se svými dětmi nestýkali vůbec či jen zřídka, 33 otců za hlavní překážku svých styků s dětmi považovalo špatný vztah s matkou, 22 uvádělo osobní důvody (například svůj zdravotní stav, náročnost zaměstnání, nový vztah), 13 uvedlo, že děti jsou již starší a jsou příliš zaneprázdněné. Otcové si často stěžovali, že soudy nejsou schopné vynutit nebo rozšířit jejich styky s dětmi. Je tedy zřejmé, že se otcové se svými dětmi z velké části nestýkají pro rozpory s matkou. Nejčastěji takové rozpory resultují v maření návštěv. Otec má zájem se s dětmi stýkat, ale pro odpor matky nemá možnost.

U nás Schüller, Prokopec a Dytrych¹² ve svém souboru našli překvapivě vysoký počet otců, kteří se s dětmi nestýkají vůbec. Zejména mladé ženy do 23 let věku odpovídaly, že se otec s dítětem pro rozvodu nestýká vůbec (40 %) nebo zcela nepravidelně (21 %). Podíl dětí v jejich souboru, které se přiklánějí jen k jednomu z rodičů, byl v jejich souboru značný: podle údajů žen je to 55 % a podle údajů mužů 40 % dětí. Skutečnost, že téměř každé druhé dítě má vypěstován k jednomu z rodičů více či méně hostilní vztah (většinou k otcí), případně se od něj odvrací vůbec, považují za velice znepokojivou.

Poslední rozsáhlejší výzkum porozvodového uspořádání¹³ našel mezi australskými rozvedenými rodinami šest druhů porozvodového uspořádání: sdílená péče (6 %), kdy každý z rodičů pečoval o dítě nejméně 30 % času, „standardní péče“ (34 %), obvykle každý druhý víkend, jen přes den (16 %), obvykle nepravidelně, jen prázdniny (10 %), příležitostný kontakt jen jednou za 3–6 měsíců (7 %), téměř žádný nebo žádný kontakt (27 %). Jen minimální část rodičů tedy i po rozvodu sdílí péči o děti. Někteří autoři mají za to, že podobná situace je i v USA.¹⁴

Maccoby a Mnookin¹⁵ studovali 1124 kalifornských rodin s 1875 dětmi, které požádaly o rozvod. V polovině případů svěřením dětí do péče nepřineslo problémy, ve třiceti procentech případů přineslo problémy, nicméně řešitelné bez dalších vážnějších sporů, a u dvaceti procent případů otázka svěřením do péče a návštěv byla řešena formální cestou (11 % v rámci mediačních sezení, 5 % po znaleckém doporučení a 4 % na základě soudního sporu). Čtyři roky po rozdělení domácnosti našli tři rodičovské konstelace: častou komunikaci a nízký konflikt – kooperativní rodičovství (29 % vzorku), slabou komunikaci a nízký konflikt – nekooperativní rodičovství (47 % vzorku) a slabou komunikaci a vysoký konflikt – konfliktní rodičovství (24 % vzorku). Konfliktní rodičovství bylo stejně časté u všech druhů porozvodového upořádání a bylo častější u rodin s malými dětmi a rodin s více dětmi. Autoři konstatovali, že hlavním motivem konfliktů byla pronikavá nedůvěra ke schopnostem druhého rodiče přiměřeně vychovávat a starat se o dítě.

Rostoucí vědomí důležitosti otcovské péče a pesimistická zjištění o porozvodových kontaktech otců s dětmi inspirují programy, které edukují rozvádějící se rodiče. Soudy iniciují řadu programů, které mají vést rodiče k vědomí důležitosti klidného kontaktu dítěte s oběma rodiči. Rodičům jsou k dispozici mediační programy, kurzy, individuální konzultace i písemné materiály. Na základě nových poznatků byly vyvinuty diferencované modely porozvodové péče sladěné s vývojovými a psychologickými potřebami dětí a možnostmi a kvalitami rodičů. V některých státech USA je účast v takových programech pro rozvádějící se rodiče povinná.

Rozhodnutí soudu o uspořádání péče nemůže zajít do popisu detailů týkajících se všech okolností péče o dítě a spolupráce obou rodičů v ní. V této situaci je prospěšné, aby se rodiče dohodli na tom, že za eventuální spolupráce mediátora vypracují porozvodový rodičovský plán. Předpokládá se, že ten bude dodržován a zamezí se tak nedorozuměním a sporům, které mohou narušit rodičovskou spolupráci.

Johnston¹⁶ shrnuje, že v zájmu dětí je porozvodové uspořádání, které minimalizuje konflikty mezi rodiči, že děti lépe prosperují v péči rodiče, který vykazuje lepší psychické zdraví a přizpůsobení, že dobrý vztah dítě–rodič je nejsilnějším prediktorem prosperity dítěte a že v silně konfliktních případech je důležitá mediace, uspořádání takového styku obou rodičů s dítětem, který minimalizuje možnost konfliktů. Uzavírá, že míra účasti dítěte ve sporu o svěřením dítěte do péče predikuje míru problémů v chování a agresivitu dítěte. V této studii byla děvčata depreseivnější a do sebe staženější a starší děti byly agresivnější a vykazovaly více somatických obtíží.

Studie zabývající se srovnáváním skupin rozvedených rodičů a dětí, lišících se ve způsobu, jímž mají uspořádanou péči o děti, se jeví jako málo produktivní – jejich závěry jsou rozporné,⁶ velmi často slouží jako argumenty silným zájmovým skupinám, na jedné straně organizacím rozvedených otců, na druhé straně skupinám podporujícím zájmy matek. Přesvědčivé nejsou ani práce, které se snaží revidovat klasický koncept attachmentu,¹⁷ jak ho uvedli Spitz a Bühlerová a rozvíjeli další autoři, kteří vztah s primárním pečovatelem (matkou) považovali za výluč-

ný a specifický, kvalitativně odlišný od všech možných dalších vazeb, které dítě eventuálně navazuje. Tento nový koncept má za to, že dítě, jakmile dosáhne stadia formování vztahu, utváří obvykle více vztahů současně (především vazbu na matku a na otce) a že tyto vztahy jsou rovnocenné. S tímto argumentem přichází na scénu autoři, kteří se snaží podpořit preferenci střídavé péče. Mo-Yee Lee¹⁸ konstatuje, že debata, která se vede o vhodnosti jednotlivých forem porozvodového uspořádání, má silnou ideologickou dimenzi. Boj o prosazení jednoho porozvodového uspořádání na úkor jiných v důsledku jen potencuje rozvodové spory.

V minulosti soudy rozhodovaly, a v některých státech dosud rozhodují, v souladu se standardním, rutinně používaným schématem, kdy se otec s dítětem stýká každý druhý víkend. Obvykle se nebraly v úvahu žádné podrobnější informace ani o rodičích, ani o dítěti, jeho potřebách, kvalitě vztahů s rodiči a podobně. Pod vlivem rostoucího vědomí důležitosti péče obou rodičů byl ve Spojených státech v osmdesátých letech zaveden institut střídavé péče (joint physical custody), na konci devadesátých let pak i u nás. Některé studie sledující prosperitu dětí žijících v tomto uspořádání jsou velmi optimistické. Je ovšem třeba poukázat na skutečnosti, že střídavé péče jsou schopni jen dobře kooperující (event. kvalitní rodiče). V této souvislosti je zajímavý nálezní studie Pruettové,¹⁹ která zjistila, že děti od narození do tří let odloučení od matky a pobyt u otce přes noc snášejí nejen dobře, ale i z něj profitují (méně problémů v sociální sféře, méně poruch pozornosti, u děvčat méně vyhybavého chování). U dětí od čtyř do šesti let našla méně adaptačních problémů. Děti nicméně z pobytu u otce profitovaly jen v případě, že rozvrh péče mezi otce a matku byl konzistentní a bezproblémově dodržovaný.

Diskuse této formy porozvodového uspořádání je velmi živá. Pro střídavou péči mluví skutečnost, že pro dítě je důležité, aby i po rozvodu mělo možnost zažívat pokračující vztah a péči obou rodičů.²⁰ Další studie dochází k závěru, že střídavá péče představuje pro rodiče menší zátěž než péče vylučná a vede k větší spokojenosti rodičů. Zamezuje častému prožitku ztráty u nerezidenčního rodiče a přetížení rodiče rezidenčního.²¹ Střídavá péče se těší podpoře organizací sdružujících otce. Ty mají značný vliv například ve Spojených státech a nabývají na vlivu i u nás.

Problém spojený se střídavou péčí je menší stabilita prostředí – děti střídavě pobývají ve dvou prostředích, která se často liší stylem výchovy, socioekonomickou úrovní a podobně. Podle Johnstonovy studie konfliktních rodičů děti v tomto uspořádání s větší pravděpodobností mají problémy s chováním a jsou emočně nevyrovnané. Všeobecně přijímaným pravidlem je zásada, že v případě konfliktních rodičů nemá být toto uspořádání užíváno.¹⁶ Děti, které se octnou uprostřed rodičovských konfliktů, prosperují velmi špatně, všechny potenciální výhody tohoto uspořádání jsou tak zmařeny.²²

Studie, které se věnují srovnávání prosperity dětí v jednotlivých porozvodových uspořádáních, často zanedbávají skutečnost, že uspořádání střídavé porozvodové péče je značně heterogenní – podíl času, který tráví děti v péči každého z rodičů, se značně liší.¹⁵ Stává se tak, že usta-

novená střídavá péče se v realitě příliš neliší od vylučné péče jednoho z rodičů s častými návštěvami u nerezidenčního rodiče. Navíc je zřejmé, že ustanovená vylučná péče je v čase značně nestabilní.²³ Rodiče obvykle postupně upravují péči o děti tak, aby se vyrovnali jak s vyvíjejícími se potřebami dětí, tak i se svými. Pokud je střídavá péče výsledkem dohody obou rodičů a nezakládá se jen na rozhodnutí soudu, vede podle řady studií k dobré prosperitě dětí.²⁴ Otcové s ustanovenou střídavou péčí referují o větší ochotě podílet se na rozhodování ve věci svých dětí, jsou spokojeni s tím, že se velkou měrou podílejí na péči o ně.⁸ Matky často nejsou s tímto uspořádáním spokojené. Rodiče, kteří se shodli na střídavém uspořádání, referují o menší intenzitě konfliktů před rozvodem.²⁵ Jsou také flexibilnější a vzdělanější než rodiče s vylučnou péčí. Tyto nálezy tedy naznačují, že kooperativnější rodiče volí častěji střídavou péči a že jejich dobrá spolupráce pak zaručuje lepší prosperitu dětí.

Brotsky et al.²⁶ ve studii 67 dětí z rozvedených rodin doporučených soudem k mediaci pro obtíže spojené se střídavou péčí konstatovali, že tento institut přináší dětem obtíže, pokud se nezakládá na dohodě rodičů a je nařízen soudem. Některé státy USA dovolují ustanovit střídavou péči jen v případě, že oba rodiče souhlasí.²⁷ Studie, které se zabývaly vlivem střídavé péče na děti, přinesly rozdílné výsledky. Kline et al.²⁸ neshledali rozdíl v prosperitě dětí ve střídavé péči ve srovnání s jinými uspořádáními, jiné studie²⁹ konstatovaly horší přízpusobením se dětí ve střídavé péči, podle všeho vlivem nestálosti prostředí. Johnston et al.³⁰ konstatují, že časté střídání prostředí a nutnost řešit problémy s tím spojené vede ke zvýšené agresivitě rodičů s negativním důsledkem pro děti. Uvádějí, že děti žijící v tomto uspořádání se často vyskytují ve skupině nejlépe či nejhůře prosperujících dětí. Warschak,³¹ který je zastáncem institutu střídavé péče, zdůrazňuje pozitivní vliv dostatečného kontaktu s oběma rodiči a jejich kooperujícího, málo konfliktního vztahu.

Longitudinální studie,³² která se zaměřila na stabilitu tří různých uspořádání péče (děti v péči matky, v péči otce a ve střídavé péči), konstatovala, že střídavá péče je značně nestabilní uspořádání – téměř polovina dětí ve střídavé péči během dvou let přešla do vylučné péče, a to především v případě mladších dětí.

ZÁVĚR

Na otázku, jaké porozvodové uspořádání je pro děti nejprospěšnější, lze odpovědět jen tak, že přes množství studií, které se této otázce věnovaly, neexistuje jednoznačná odpověď – je vždy třeba každý případ posuzovat individuálně, vyvarovat se jakékoli předpojatosti pro tu či onu možnost. V případě konfliktních rodičů je pak třeba volit uspořádání, které minimalizuje dopad konfliktů na děti. Je spolehlivě prokázáno, že rodičovský konflikt ohrožuje prosperitu dětí. Negativní skutečností je, že za situace, kdy velká většina dětí je svěřována do péče matky, velmi mnoho dětí má jen malý či nemá dokonce žádný kontakt s otcem. Snaha čelit této skutečnosti zavedením institutu střídavé péče se zatím nesečkala s větším úspěchem. Do střídavé péče je svěřováno jen velmi málo dětí, střídavá

péče je v čase nestabilní a nepřináší dobré výsledky tam, kde je ustanovena bez souhlasu obou rodičů a kdy rodiče jsou konfliktní. Rozhodnutí o porozvodovém uspořádání v případech, kdy nedojde k dohodě rodičů, je obtížné – je

třeba posoudit, co je v „nejlepším zájmu dítěte“. Konfliktní rodiče často bojují o svou pozici tak, že druhého rodiče očerňují, děti ovlivňují, event. popouzejí proti druhému rodiči.

LITERATURA

1. Wallerstein JS, Kelly J. Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce. New York: Basic Books; 1980.
2. Amato PR, Keith B. Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family* 1991; 53: 43–58.
3. Coates BA. Divorce with decency. Honolulu: University of Hawaii Press; 1999.
4. Turkat ID. Divorce related malicious parent syndrome. *Journal of Family Violence* 1999; 14: 7–12.
5. Braver SL, O'Connell D. Divorced dads: Shattering the myths. New York: Archer/Putnam; 1998.
6. Pavlát J. Problémy studií argumentujících pro střídavou péči. *Čes a slov Psychiat* 2010; 106 (3): 162–166.
7. Kressel K. The Process of Divorce. New York: Basic Books; 1985.
8. Arditti JA. Factors relating to custody, visitations, and child support for divorced fathers: An exploratory analysis. *J Div Remarr* 1992; 17: 23–42.
9. Snow RJ. Nonresidential father-child involvement: Fathers' and mothers' perspectives in acrimonious divorce relationships. *Dissertation Abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences* 2003; 63 (9): 3359-A.
10. Spruijt E, de Goede M, Vandervalk I. Frequency of contact with non-resident fathers and adolescent well-being: A longitudinal analysis. *Journal of Divorce and Remarriage* 2004; 40 (3–4): 77–90.
11. Dudley J. Increasing Our Understanding of Divorced Fathers Who Have Infrequent Contact with Their Children. *Family Relations* 1991; 40: 279–285.
12. Schüller V, Prokopec J, Dytrych Z. Dítě jako „objekt“ v rozvodovém procesu. *Demografie* 1985; 27 (3): 221–227.
13. Smyth B. Time to rethink time? The experience of time with children after divorce. *Family Matters* 2005; 71: 4–10.
14. Kelly JB. Children's Living Arrangements. Following Separation and Divorce: Insights From Empirical and Clinical Research. *Family Process* 2007; 46 (1): 35–52.
15. Maccoby EE, Depner CE, Mnookin RH. Coparenting in the second year after divorce. *Journal of Marriage and Family* 1990; 52: 141–155.
16. Johnston JR. High-Conflict Divorce. *The Future of Children* 1994; 4: 165–182.
17. Kelly JB, Lamb ME. Using Child Development Research to Make Appropriate Custody and Access Decisions for Young Children. *Family and Conciliation Courts Review* 1994; 38: 297–311.
18. Mo-Yee Lee: A Model of Children's Postdivorce Behavioral Adjustment in Maternal and Dual Residence Arrangements. *Journal of Family Issues* 2002; 23: 3672–3697.
19. Pruett MK, Ebling R, Insabella G. Critical Aspects of Parenting Plans for Young Children. *Family Court Review* 2005; 42: 39–59.
20. Wallerstein JS, Kelly JB. Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce. New York: Basic Books; 1980.
21. Pearson J, Thoennes N. X Custody after divorce: Demographic and attitudinal patterns. *American Journal of Orthopsychiatry* 1988; 60: 233–249.
22. Pruett MK, Williams TY, Insabella G, Little TD. Family and legal indicators of child adjustment to divorce among families with young children. *Journal of Family Psychology* 2003; 17: 169–180.
23. Buchanan CM, Maccoby EE, Dornbusch SM. Adolescents a Cambridge: Mass. Harvard University Press; 1996.
24. Kelly JB. Current research on children's postdivorce adjustment: No simple answers. *Family and Conciliation Courts Review* 1993; 31: 29–49.
25. Bauserman MR. Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: A meta-analytic review. *Journal of Family Psychology* 2002; 16: 91–102.
26. Brotsky M, Steinman S, Zimmelman S. Joint custody through mediation: A longitudinal assessment of children. *Conciliation Courts Review* 1988; 26: 53–58.
27. Mullis F, Otwell PS. Who gets the kids? Consulting with parents about child custody decisions. Alexandria. Professional School Counseling; 1988.
28. Kline M, Tschann JM, Johnston JR, Wallerstein JS. Children's adjustment in joint and sole physical custody families. *Developmental Psychology* 1989; 25: 430–438.
29. Austin GW, Jaffe PG. Follow-up study of parents in custody and access disputes. *Canadian Psychology* 1990, 31: 172–179.
30. Johnston JR, Kline M, Tschann JM. Ongoing postdivorce conflict: Effects of children of joint custody and frequent access. *American Journal of Orthopsychiatry* 1989; 59: 576–592.
31. Warschak R. Revoluce v porozvodové péči o děti. Praha, Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995.
32. Cloutier R, Jacques C. Evolution of residential custody arrangements in separated families: A longitudinal study. *Journal of Divorce and Remarriage* 1997; 28 (1–2): 17–33.